

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т.Г.ШЕВЧЕНКА

ДЕВДЮК ІВАННА ВАСИЛІВНА

УДК 82.091+820+883 "18"

**АНГЛІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА У ТВОРЧІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША
(ПЕРЕКЛАДИ. КРИТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ.
ТВОРЧЕ ЗАСВОЄННЯ)**

10. 01. 05 - ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ
КАНДИДАТА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК**

КИЇВ - 1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі світової літератури Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
МАТВІЙШИН Володимир Григорович, завідувач
кафедри світової літератури Прикарпатського
університету ім. Василя Стефаника

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України
НАЛИВАЙКО Дмитро Сергійович,
професор кафедри філології Національного університету "Києво-Могилянська Академія"

кандидат філологічних наук, професор
ГАСВСЬКА Надія Марківна, професор кафедри
історії української літератури Київського
університету імені Тараса Шевченка.

Провідна установа: Тернопільський державний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка, кафедра теорії
літератури і
порівняльного літературознавства.

Захист відбудеться 9 червня 1999 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.02 при Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (252001, Київ-1, вул. М.Грушевського, 4)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.

Автореферат розісланий "3" травня 1999 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ГАЙНІЧЕРУ О.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку вітчизняного літературознавства спостерігається активізація компаративістських методів дослідження. Внаслідок цього природно виникло прагнення визначити місце українського письменства в європейському та світовому контексті. Підвалини компаративістики були закладені в Україні у XIX столітті М. Драгомановим, М. Дашкевичем, І. Франком, М. Павликом, В. Щуратом та ін. У XX столітті порівняльно-історичні та типологічні студії успішно продовжили О. Білецький, Г. Вервес, М. Возняк, А. Волков, А. Войтюк, М. Гольберг, Л. Грицик, Р. Гром'як, І. Журавська, Д. Затонський, Р. Зорівчак, Г. Кочур, Н. Крутікова, М. Наєнко, Д. Наливайко, М. Новикова, В. Матвіїшин, С. Павличко, О. Пахльовська, Ф. Погребенник, В. Полек, К. Шахова та ін. Спираючись на порівняльний аналіз, який охоплює вивчення контактено-генетичних зв'язків і типологічних сходжень у їхній органічній єдності, сучасні дослідники-компаративісти прагнуть встановити моменти "спільності й національної своєрідності" нашої літератури "в її русі та її явищах"¹

Оскільки вихідною базою порівняльних студій є передусім контактено-генетичні дослідження специфічних закономірностей розвитку національної літератури, постає необхідність поглибленого осмислення духовного доробку ряду вітчизняних майстрів слова, котрі, свідомо орієнтуючись на розвинуті мистецько-культурні середовища, своєю творчістю сприяли тематичному, жанровому та художньому оновленню українського красного письменства, а отже, входженню його у світову літературну систему. Нашу увагу привернула спадщина одного з найвидатніших письменників та громадських діячів минулого століття Пантелеймона Куліша. Як митець-культурник, котрий понад усе ставив розвиток рідної мови і літератури, Куліш своєю різноманітною та багатогранною діяльністю завжди прагнув збагатити національне письменство новітніми формами, темами, мотивами, підняти його на якісно вищий рівень. З цією метою наполегливо працював над засвоєнням іноземних мов, студював твори зарубіжних авторів, а на старості років активно взявся за перекладацьку справу. Небезпідставно М. Драгоманов у листі до І. Франка від 2.03.1894 року писав, що Куліш "і досі найбільше образований з усіх наших писателів і, як не дивно, навіть нові речі пристають до него скорше, ніж до других"²

¹Наливайко Д.С. Вступне слово //Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX-XX ст.).-К.. Заповіт, 1997. С.6.

²Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших: 1887-1895. — Львів: Наклад.Укр.-руської вид. спілки, 1908. — С. 260.

Об'єктом культурних зацікавлень П.Куліша стало чимало європейських письменників, творчий досвід яких позначився на його художніх принципах. Ревно відстоюючи національні корені української літератури, він щедро черпав зі світової мистецької скарбниці. Письменник розумів, що творче засвоєння всього позитивного, створеного світовою цивілізацією, сприяє збагаченню рідної культури. Під зазначеним кутом зору цікавився, зокрема, доробком англійських майстрів пера. Це відбилося на його світогляді, оригінальній поетиці, допомагало в перекладацькій практиці.

Як перекладач і популяризатор англійської літератури П.Куліш мало відомий. Хоча в системі українсько-англійських взаємин XIX століття йому належить одне з провідних місць. В українському літературознавстві окремі аспекти цієї проблеми висвітлювалися у студіях В.Щурата, В.Петрова, М.Зерова, Б.Неймана, Я.Гординського, М.Возняка, Є.Кирилюка, Г.Кочура, М.Ажнюк, М.Шаповалової, Д.Кузика, Р.Зорівчак, Є.Нахліка, В.Івашківа, С.Павличко, М.Стріхи, О.Лучук, А.Гуляка та ін. На увагу заслуговує монографія канадської дослідниці Р.Багрії "Шлях сера Вальтера Скотта на Україну" (Київ, 1993). Дослідники акцентували здебільшого на окремих моментах трансформації поезики та естетики британської літератури у творах П.Куліша, та не прагнули простежити своєрідності рецепції ним спадщини англійських письменників у всій сукупності й цілісності. Окрім того, більшість праць була написана в той час, коли не всі матеріали, що стосувалися творчої особистості П.Куліша, були відомими чи доступними для вивчення. Зрештою, в останні десятиріччя дослідження його творчої спадщини взагалі не заохочувалося.

Нагромаджений на сьогодні фактичний матеріал з окремих ділянок теми дозволяє монографічно її узагальнити і на основі системного й порівняльного аналізів простежити еволюцію творчого засвоєння та критичної інтерпретації П.Кулішем художніх цінностей англійського письменства як цілісного процесу в історичній перспективі з урахуванням специфіки розвитку української літератури XIX століття. Цим і зумовлена **актуальність реферованої роботи.**

Метою дисертаційного дослідження є осмислення художніх рецепцій англійського письменства у творчій свідомості П.Куліша, а також з'ясування історико-літературного, пізнавального й художнього значення його діяльності як перекладача й популяризатора англійської літератури.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі конкретні

завдання:

- проаналізувати культурно-історичні чинники, що сприяли творчому засвоєнню П.Кулішем спадщини англійських митців;
- простежити закономірності трансформації властивих англійським майстрам пера форм та образної системи у творчості українського письменника;
- визначити передумови перекладацької діяльності автора "Чорної ради" на тлі розвитку вітчизняного письменства ХІХ століття;
- дослідити мовно-стилістичні особливості перекладених П.Кулішем творів В.Шекспіра і Дж.Байрона.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму: всі явища вивчаються з позицій сучасного літературознавства з урахуванням специфіки розвитку української літератури ХІХ століття. Дисертант спирається на праці українських та зарубіжних дослідників: О.Білецького, В.Жирмунського, І.Неупокоевої, Г.Вервеса, Д.Наливайка, Д.Дюришина та ін. Застосовуються генетичний, порівняльно-історичний та системно-цілісний методи аналізу. Вони дозволяють розглянути творчість П.Куліша у синхронному та діахронному аспектах, враховуючи його індивідуальність і літературні традиції.

Наукова новизна роботи. У дисертації вперше зроблено спробу дослідити особливості творчої рецепції П.Кулішем здобутків англійської літератури як цілісного процесу в контексті розвитку українського письменства ХІХ століття. Увага зосереджена на таких формах засвоєння іншомовної літератури, як переклад, критична інтерпретація, мистецьке використання образів, тем, мотивів. Уперше наводяться маловідомі факти і рукописні матеріали (знаходяться у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського, рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України), які сприяють глибшому висвітленню досліджуваних проблем.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі світової літератури Прикарпатського університету ім. В.Стефаніка. Одним із пріоритетних завдань кафедри є дослідження зв'язків української літератури з літературами зарубіжних країн. У руслі таких завдань виконана реферована робота.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її положення і висновки доповнюють відомості про життєвий і творчий шлях П.Куліша та його місце у суспільно-культурному житті України минулого століття. Матеріали дослідження можна використати у

процесі читання лекцій з історії української літератури XIX століття, при розробці спецкурсів з теорії порівняльного літературознавства, історії українсько-англійських літературних зв'язків, а також курсу теорії і практики перекладу.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження лягли в основу виголошених і опублікованих доповідей на Міжнародних науково-практичних конференціях "Франція та Україна" (Дніпропетровськ, 1996; Дніпропетровськ, 1997), а також на Всеукраїнських наукових конференціях: "Пантелеймон Куліш і сучасність" (Івано-Франківськ, 1994), "Ідея національного виховання в українській психолого-педагогічній науці XIX-XX ст." (Івано-Франківськ, 1997), "Іван Франко і національне та духовне відродження України" (Івано-Франківськ, 1997), "Михайло Драгоманов: доба та ідеї" (Івано-Франківськ, 1996). Повний текст роботи обговорено і схвалено на спільних засіданнях кафедр української та світової літератур Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. За темою дослідження опубліковано 4 статті.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг її – 167 сторінок машинописного тексту. Список використаних джерел охоплює 272 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовуються актуальність теми, ступінь її опрацювання в українському літературознавстві, визначаються мета і завдання дисертації, розкривається її наукова новизна і практична цінність. Подано відомості про апробацію роботи, методи та структуру дисертаційного дослідження.

У першому розділі – "Роль англійської літератури у формуванні творчої манери та ідейно-художнього світогляду П. Куліша" – визначаються шляхи проникнення західноєвропейського письменства в Україну та своєрідності його рецепцій в українській літературі. Простежуються закономірності трансформації властивих англійським митцям форм та образної системи у творчості П. Куліша. Підкреслюється пріоритетне значення письменства Англії у системі його зацікавленень теоретико-мистецькими здобутками Заходу. Розділ структурується на три підрозділи.

У першому підрозділі – "Пантелеймон Куліш і західноєвропейські літератури" – зазначено, що широка обізнаність зі світовим

літературним процесом і глибокі дослідження історії та культури рідного народу були важливими чинниками становлення Куліша як письменника, критика, історика, етнографа, перекладача, сприяли збагаченню його творчості, а отже, й українського письменства в цілому. Як послідовник ідей видатного німецького філософа Й.Гердера, відповідно до яких культура кожного народу вважалася самобутнім і неповторним явищем, П.Куліш наполягав на тому, що літературу треба творити на власному національно-культурному ґрунті. Водночас він підкреслював, що не можна знати свого народу, "не знавши, як жили, як побивались і працювали інші народи і товариства"³ Куліш свідомо орієнтував українське письменство на синтетичне поєднання елементів національного і європейського. Цим принципом і керувався. Суттєву роль тут відіграло те, що формування художньо-естетичних поглядів письменника проходило в епоху романтизму – нового літературного напрямку, який у першій половині XIX ст. охопив усі країни Європи, в тому числі слов'янські. Наприкінці 40-х років в Україні цей напрям "найвиразніше виявляє свою "родову домінанту" стабільність, типові риси романтизму загальноєвропейського"⁴. Таким чином, ті явища, що були притаманні світовій культурі у визначену добу, значною мірою виявилися і в українському письменстві, зокрема, у творчості П.Куліша – одного з яскравих представників романтизму.

У контексті загальноєвропейських літературних традицій розглядаються основні тенденції мистецької еволюції письменника, починаючи від ранніх оповідань і закінчуючи творами останніх десятиліть. Визначаються чинники, що сприяли активному використанню у творчості Куліша форм та образної системи англійських митців: В.Шекспіра, Дж.Байрона, В.Скотта, Ч.Діккенса. Ідейно-художню специфіку британської літератури цього періоду зумовило те, що більшість авторів у своїх пошуках орієнтувалися, головним чином, на національні традиції: фольклор, народну мову, історію, а також естетичні засади англійських просвітителів. Такий підхід сприяв розширенню сюжетно-тематичних та жанрових масштабів не лише вітчизняного, а й світового письменства в цілому. Від творчого засвоєння українськими романтиками набутку Шекспіра, Скотта, Байрона бере початок історія українсько-англійських культурних взаємин, вагоме місце у якій належить П.Кулішеві.

³Куліш П. О. Твори: У 2-х т. – К.: Дніпро, 1989. Т.2.-С.540.

⁴Вервес Г.Д. Як література самоутверджується у світі: Дослідження. – К.: Дніпро, 1990. – С.303.

У другому підрозділі - "Вальтер-скоттівська концепція наукового історизму в інтерпретації П.Куліша" – досліджуються особливості творчої інтерпретації П.Кулішем принципів об'єктивного історизму В.Скотта, на основі яких будувались романи славетного шотландця.

Історія розглядалась В.Скоттом як постійний рух, безперервна зміна епох, що у підсумку вело до прогресу й утвердження гуманізму. Творчо переосмислюючи принципи відомого романіста, Куліш не лише прагнув випробувати себе в популярному тоді жанрі. Ним передусім керувало бажання на основі наукових досліджень, вивчення історичних документів, літописів, хронік подати реальну картину минулого українського народу. З перших років творчої діяльності письменник бачив суттєві недоліки вітчизняних фольклористів, етнографів, істориків, які рідко зверталися до першоджерел. Запроваджений В.Скоттом підхід допомагав заповненню прогалин у вітчизняній історіографії, етнографії та народознавстві початку ХІХ століття. Окрім того, Куліша глибоко хвилювали порушені шотландським романістом національні проблеми. Тож можна говорити про певну "готовність" митця до сприйняття і застосування методу Скотта, що визріла, з одного боку, із внутрішніх потреб тогочасного культурно-історичного розвитку української нації, а з іншого, була продиктована ідейно-художніми переконаннями письменника.

Підтвердження цьому – його багаторічні історико-етнографічні дослідження, систематизовано викладені у двотомному збірнику "Записки о Южной Руси" (1856-1857). При осмисленні проблеми "Скотт і Куліш" літературознавці залишили поза увагою вказане видання, проте етнографічна діяльність В.Скотта у значній мірі стимулювала пошуки П.Куліша у зазначеному напрямі. Це виявилось у намаганні зберегти і якомога точніше відтворити внутрішній зв'язок між оповідачем, слухачем і самою розповіддю. Окрім того, йдучи за Скоттом, Куліш збагатив збірник широкими і науково обгрунтованими примітками, завдяки чому праця стала енциклопедією світоглядних позицій письменника, теоретичним узагальненням його поглядів на український народ, його духовну культуру, історію. Для науковців примітки мають велику цінність, оскільки дають ключ до розуміння концепції історичного поступу, на основі якої будувався, зокрема, роман "Чорна рада"

За способом дотримання принципів історизму, тобто поєднання життєвої правдоподібності з фантастикою, достовірних фактів із вигадкою, у творах Куліша на історичні тематики ("Михайло

Чарнышенко" "Алексей Однорог", "Чорна рада"), простежуються закономірності художньої еволюції письменника від абстрактно-романтичного сприйняття дійсності (ранні оповідання, "Михайло Чарнышенко") до вироблення й утвердження конкретно-історичного підходу при зображенні минулого, що був властивий романам Скотта, а також "Чорній раді". Завдяки творчому застосуванню методу Скотта, своєрідному вирішенню національної тематики "Чорна рада" стала унікальним явищем не лише у вітчизняному, а й європейському письменстві.

Третій підрозділ – "Байронічні мотиви у творчості П.Куліша" – присвячений вивченню особливостей трансформації властивих Дж.Байрону форм та образної системи у творчості П.Куліша. Хоча байронічні мотиви та образи зустрічаються вже в ранніх творах письменника (думі про Самка Мушкета з поеми-епопеї "Україна" (1843), романах "Михайло Чарнышенко" (1843) та "Чорна рада" (1857), віршованому романі "Евгеній Онегин нашого времени"), проте вони ледь помітні й істотної ролі не відіграють. Англійської мови тоді П.Куліш ще добре не знав і знайомився з творами Байрона через французькі, російські та польські інтерпретації, в яких притаманний англійському поетові романтичний пафос був дещо послаблений. Крім того, у 40-50-х роках П.Куліш займався здебільшого історико-етнографічними дослідженнями, захоплювався історичною романістикою. Тому у згаданих творах байронічна традиція мало помітна. Виняток становить хіба образ запорожця, козака-характерника Кирила Тура з роману "Чорна рада" Його можна зарахувати до типологічного ряду байронічних героїв, якому все ж властиве суто національне світобачення.

Період найбільш глибокого засвоєння спадщини Дж.Байрона припадає на 50-і роки. Саме в цей час формуються задуми, котрі письменникові вдається здійснити у 80-90-і роки. Куліш активно читає Байрона в оригіналі, робить перші спроби перекладу поеми "Чайльд Гарольдова Мандрівка" ("Childe Harold's Pilgrimage" – переклав тоді пісню першу, та рукопис не зберігся), у невиданому романі "Исправницкая дочка" (1857) використовує образи із відомих "Єврейських мелодій" ("Hebrew Melodies").

Осміслені студії над спадщиною британського поета в оригіналі, робота над перекладом "Чайльд Гарольда" і "Дон Жуана" наприкінці 80-х років, власна поетична діяльність та пошуки нових форм художнього відтворення дійсності були важливими чинниками, що спонукали до широкого культивування у творчості окресленого

періоду, зокрема, ліриці та ліро-епіці, елементів, властивих мистецькій манері Байрона та його послідовників. З цих позицій розглядаються туркофільські ліро-епічні поеми П.Куліша ("Магомет і Хадиза" "Маруся Богуславка") і віршована драма "Байда, князь Вишневецький" на структурі яких позначився ідейно-стильовий почерк автора "Гяура" "Лари", "Корсара". Типологічна подібність вказаних творів зі "Східними поемами" Дж.Байрона полягає у їхній проблематиці, ідейно-художньому спрямуванні, а також спільності мотивів. Окрім того, романтично-байронічною традицією продиктовано звернення митця до жанру ліро-епічної поеми, адже в час створення поем він працював водночас над перекладами творів Байрона, що не могло не позначитися на творчому методі.

Деяке світло на генезу творів орієнталістичної тематики П.Куліша проливають його листи до М.Драгоманова. Так, у листі від 22.03.1883 року, ділячись літературними планами, П.Куліш повідомляє про намір надрукувати поему "Магомет і Хадиза" та подає у повному обсязі бібліографічну нотатку до поеми, яку збирається помістити в кінці першого видання твору (Львів, 1883). Нотатка так і не була опублікована, проте наявна у ній інформація є досить важливою: Куліш мав намір створити цілий цикл "східних поем" Передбачаючи можливу негативну реакцію української громадськості щодо їхнього ідейно-художнього змісту і проблематики, письменник мотивує причини творчого звернення до мусульманського Сходу: "Не покидаючи рідної України, автор у поезії чужої життя відпочиватиме духом [...]"⁵ Для Куліша, як і для Байрона, характерна суто романтична інтерпретація Сходу як омріяної сфери буття, де поет у своїй уяві може насолодитися життям, вільним від людських суперечностей. Водночас у такий спосіб виявлявся протест супроти всього, що було ненависне в рідному суспільстві. Ліро-епічні поеми туркофільського спрямування з притаманними їм формою, образною системою, інтонаційним ладом можна сприймати як явище одного ряду з творчістю Дж.Байрона та П.-Б.Шеллі. Тож саме П.Куліш, хоч і з певним запізненням, репрезентував в українській літературі поширену на початку століття байронічно-романтичну течію.

У другому розділі - "Діяльність П.Куліша на ниві художнього перекладу" - дається загальний аналіз стану українського перекладознавства у першій половині XIX століття, простежуються передумови

⁵ Лотоцький А. П.О.Куліш та М.П.Драгоманов у їх листуванні. - Прага: Вид-во Укр. філолог тов-ва у Празі, 1937. - С.7.

діяльності П.Куліша як засновника вітчизняного адекватного перекладу, а також у літературному і мовному аспектах аналізуються характерні особливості його інтерпретацій творів Шекспіра і Байрона. Цей розділ складається з трьох підрозділів.

У першому з них — “Генеза перекладацької діяльності П.Куліша” — зазначено, що перші переклади, переспіви, переробки представників нової української літератури (П.Гулака-Артемовського, А.Метлинського, Л.Боровиковського, М.Костомарова та ін.) здійснювались у поширеному тоді в Україні бурлескно-травестійному стилі. Серед перекладачів були такі, що тяжіли до буквализму, проте переважна більшість інтерпретаторів ставилася до оригіналів вільно, вдаючись до надмірних відхилень від тексту (А.Метлинський, М.Костомаров). Існували різні причини таких підходів: 1) через вузьку сферу функціонування в українській мові були слабо вироблені форми, які б могли адекватно передати ідейно-художній зміст першотвору, його образність, лексико-семантичне наповнення; 2) давала про себе знати відсутність розроблених принципів теорії перекладацького мистецтва. Різниця між перекладом у власному розумінні цього слова, переказом і наслідуванням була окреслена значно пізніше. Тому такі поняття, як точність і вільність перекладу наповнювались дещо іншим змістом, ніж сьогодні. Перекладацькі принципи почали конкретизуватись з другої половини XIX століття. На їхній основі формувалась теорія і практика адекватного перекладу.

П.Куліш був одним з перших в Україні, хто порвав з традицією травестійних переспівів і переробок. Саме йому належить пріоритет у виробленні засад вітчизняного адекватного перекладу. Хоча письменник взявся до цієї справи у другій половині своєї творчості, та основи діяльності його як перекладача закладалися значно раніше — у період формування літературно-естетичних поглядів.

Важливим чинником, котрий сприяв перекладацькій практиці П.Куліша, було знання багатьох іноземних мов. Крім української, російської, польської, старослов'янської, він володів французькою, англійською, німецькою, італійською, старосврейською, шведською, вивчав також грецьку, арабську. Це дозволяло досягнути спадщину іншомовних митців у всій глибині, безпосередньо сприймати своєрідності форми і змісту.

Серйозні спроби на ниві перекладу, розпочаті П.Кулішем у 50-х роках, були тісно пов'язані з його культурницькими переконаннями. Він стверджував, що розвиток української нації

залежав передусім від розвитку культури. З цих позицій головним завданням вітчизняного письменства вважав вироблення та утвердження літературної мови. У критичних статтях, передмовах, рецензіях, що друкувалися на сторінках "Хати" та "Основи", Куліш як один із найавторитетніших тогочасних письменників вперше чітко і твердо порушив важливі питання про характер і шляхи розвитку української мови і літератури. Він обстоював оригінальність та самобутність рідного письменства, водночас наполягав на необхідності вчитися в європейських митців, дивитися, як вони "коло свого слова порались"⁶ Цим і зумовлена увага П.Куліша у другій половині своєї творчої діяльності до перекладацької справи, адже у перекладах він бачив широку можливість удосконалення літературної мови.

У другому та третьому підрозділах – "В. Шекспір у перекладах П.Куліша" та "П.Куліш – перекладач творів Дж. Байрона" – аналізуються характерні особливості відтворення П.Кулішем засобами української мови драм В.Шекспіра і поетичних творів Дж.Байрона. Увагу зосереджено на таких питаннях, як історія створення та видання перекладів, розуміння Кулішем понять перекладності та адекватності, специфіка передачі форми першотвору та його змісту, мовно-стильові властивості перекладів, проблема інтерпретації національного та історичного колориту, словотворення та його значення для збагачення лексичного фонду рідної мови. Оцінка перекладам дається у світлі сучасних вимог теорії та практики перекладу з урахуванням специфіки історичних умов розвитку української мови та літератури ХІХ століття.

Захоплення творчістю Шекспіра спонукало Куліша до перекладу його творів українською мовою ще наприкінці 50-х років. Проте пізніше він засумнівався у їхній доцільності, посилаючись на недостатній рівень розвитку української мови. Більше як через десять років письменник усе ж таки взявся за переклади творів англійського драматурга, перший том яких вийшов коштом автора у Львові 1882 року: "Отелло" ("Othello, the Moor of Venice"), "Троїл і Кресіда" ("Troilus and Cressida"), "Комедія помилок" ("The Comedy of Errors"). П.Куліш і надалі працював над відтворенням спадщини великого британця українською мовою. Всього він переклав 13 драм, хоча мав намір перекласти 27. Усі відомі інтерпретації були готові до друку 1886 року, проте опублікованими, крім трьох названих, Куліш за життя не побачив. Пізніше за справу редагування та видання цих перекладів узявся І.Франко.

⁶ Куліш П.О. Твори: У 2-х т. – К., Дніпро, 1989. Т.2. С.540.

Співставлення текстів оригіналів з перекладами засвідчують, що Куліш намагався повноцінно передати зміст першотвору та зберегти його ідейно-естетичне наповнення, проте меншу увагу звертав на форму. Такий підхід був продиктований, з одного боку, об'єктивним станом українського письменства другої половини ХІХ століття, а з іншого – особливостями перекладацької манери письменника. П.Куліш спеціально не займався розробкою теорії та практики перекладу, однак певні думки з цього приводу виявлено в його критичних студіях, які торкаються проблем розвитку української мови і літератури загалом.

Так, у передмові до "Чорної ради", пояснюючи відмінності між двома текстами роману (російським та українським), він висловлював міркування про наявність тісного гармонійного взаємозв'язку між мовою і творчою фантазією письменника. Тому поняття, вироблені в іншій мові, передати адекватно неможливо. Крім того, кожен митець, на думку Куліша, володіє притаманною тільки йому мовою, усе багатство якої пізнається лише у зв'язку зі світоглядом, емоціями, інтелектом письменника. У процесі перекладу цей зв'язок втрачається, що негативно впливає на розуміння художніх особливостей першотвору. Отож, беручись за відтворення спадщини В.Шекспіра українською мовою, П.Куліш мав певний досвід перекладача і керувався відповідними перекладацькими принципами. Ці принципи перегукувалися з європейською романтичною традицією вільних перекладів, згідно з якою вважалося неможливим адекватно передати чужомовні твори засобами рідного слова.

Як негативний момент дослідники перекладацького доробку П.Куліша (Я.Гординський, М.Шаповалова) відзначали наявність великої кількості діалектизмів, неологізмів, церковнослов'янizmів та іншомовних слів, які переобтяжували переклади, робили їх важкими для розуміння. Та при цьому не бралися до уваги погляди письменника до такого словника. Адже наявний в інтерпретаціях лексичний добір відповідав переконанням перекладача стосовно шляхів подальшого розвитку вітчизняного письменства, суть якого полягала у виробленні основ української літературної мови. Так, слова іншомовного походження Куліш вважав лише "доповнюючим матеріалом" для розбудови рідного слова, застерігаючи при цьому, що їх необхідно вводити так, щоб не зіпсувати "духа рідної мови"⁷

⁷ Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк-Торонто: Укр. Вільна АН у США, 1984. – С.257.

З метою збагачення літературної мови П.Куліш звертався також до народнорозмовної мови та фольклору, вважаючи їх основними джерелами, з яких слід черпати мовно-стилістичні форми для творення сучасної літератури. Прикметною у цьому зв'язку є його концепція "староукраїнського відродження" за якою особливе місце у формуванні й розвитку вітчизняної літератури відводилось дохристиянській та долітописній добам, а також першому періоду творення церковнослов'янської мови, коли на ній ще не позначилось "чужовите письменство"⁸ Саме завдяки своєму давньому походженню українська мова володіла надзвичайною гнучкістю і здатністю до новоутворень. Це і намагався довести Куліш, вводячи у переклади значну кількість просторічних та фольклорних елементів, самобутніх зворотів, незвичних понять, як от: *вгноблення, стирчав, повергнув, ясти, влизнула, заволока, кобеняки, добрість, зальотники, вихиляси, втелющити, пораяти, прослебизувати* та ін. Своєрідна манера митця проглядається і при відтворенні каламбурів, афоризмів, ідіоматики. Узагальнено кажучи, Куліш виявив себе справжнім новатором і творцем української літературної мови. І.Франко з цього приводу відзначав: "Куліш уміє надати своєму перекладові свій індивідуальний колорит, щось таке, що дозволяє відразу пізнати в нім працю Куліша, а не жодного іншого українського поета"⁹.

У дисертації звертається увага і на роботу І.Франка над редакцією та виданням перекладених П.Кулішем українською мовою творів Шекспіра (усього 10). П'єси зі вступним словом І.Франка виходили протягом 1899—1902 років. У вступі відомий критик вмістив історичну довідку до драм, а також дав професійну оцінку перекладам. Тоді ж таки з ініціативи Франка був утворений Шекспірівський фонд, який взяв на себе обов'язок всіляко підтримувати вітчизняні переклади. І тому варто завдячувати появі шеститомного видання творів В.Шекспіра українською мовою (1984-1986) як П.Кулішеві, так і І.Франкові, які, власне, започаткували українську шекспіріану.

П.Кулішеві належить вагоме місце в історії вітчизняної перекладної байроніани. Він відтворив українською мовою поему "Паломництво Чайльда Гарольда" під назвою "Чайльд Гарольдова мандрівка", що на сьогодні залишається єдиним повним перекладом цього відомого твору в Україні, переклав три частини роману у віршах

⁸ Куліш П. Дві мови, книжня і народна // Україна. 1914. Кн. 3. - С. 24

⁹ Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. — К.: Наук. думка, 1981. — Т. 32.- С.169.

"Дон Жуан", а також переспівав близько двадцяти поезій, що ввійшли до збірки "Позичена кобза" поруч із лірикою Й.Гете, Г.Гейне, Ф.Шіллера. Як видно з автографів¹⁰ та "Чорної рукописі"¹¹, роботу над цими творами письменник здійснював у вказаному порядку впродовж останнього десятиріччя свого життя. Він мав намір спочатку видрукувати "Чайльда Гарольдова мандрівку", далі "Дон Жуана", а за ними "Позичену кобзу". Та через певні причини переклади видавались в іншій хронологічній послідовності: "Дон Жуан" (перша пісня) друкувався 1890–1891 рр. у львівському часописі "Правда" перший том (виступець) "Позиченої кобзи" вийшов у світ 1897 року в Женеві після смерті автора і лише в 1905 році у Львові поема "Чайльда Гарольдова мандрівка"

Переклади поем Байрона за культурою вірша дещо поступаються перекладам із Шекспіра. Хоч у власній творчості П.Куліш одним із перших у вітчизняному письменстві користувався "спенсеровою строфою" та у "Мандрівці" не зберіг цю поетичну форму, опустив рими; крім того, замість 10-стопного ямба вжив 13-стопний, збільшив кожен строфу на один вірш, що негативно позначилося на ритмомелодиці твору, яка у Байрона є досить різноманітною і багатою. Що ж до мовно-стилістичних особливостей, то тут помітна схильність до більшої лексичної відповідності. Врахувавши, мабуть, недоліки інтерпретацій творів В.Шекспіра, автор зробив спробу адекватно передати мову і стиль поем, національний колорит, про що наголошував у російськомовній передмові до "Мандрівки". Все ж він не зміг уникнути буквалізму. Перекладаючи "Мандрівку", П.Куліш використовував церковнослов'янізми, архаїзми, неологізми, просторіччя. При цьому йому іноді не вдавалося витримати властиву Дж.Байрону гармонію, з якою останній здійснював поєднання слів різних стилістичних пластів. Неодноразові виправлення в автографах засвідчують, що перекладач постійно працював над удосконаленням мовного аспекту своїх інтерпретацій. У переважній більшості його корекції були виправданими. Ось деякі з них: *із темних гумовин – із темного кутка; у шуповській короні – в короні блазня-гурня; в забвенні – в забутності; пустковинні – запустілі* та ін. Помітними є намагання уникати надмірної "націоналізації" тексту і вживати нейтральні форми.

¹⁰Куліш П. Дон Жуан. Переклад з Байрона (Чорновий автограф)// Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф.18, № 15; Куліш П. Чайльд Гарольдова мандрівка. Поема Лорда Байрона. Переспів українсько-руський Куліша // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 1, № 28315.

¹¹Куліш П. Чорна рукопись. 1890-1893// Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. - Ф.18, № 27-30.

Прагнучи до адекватності, П.Куліш досить вправно відтворює засобами української мови такі притаманні Дж.Байрону мовно-стилістичні засоби, як алітерації, анафори, риторичні звертання, окличні речення, переноси та ін. Часто він досягає справжньої майстерності, як це можна бачити при передачі ним ревіння водоспаду Веліно (4, LXIX).

Відомий своєю складністю та багатоплановістю, мовно-стильовим розмаїттям, вишуканістю рим, роман у віршах "Дон Жуан" виявився важким для перекладу. Як видно з автографів та "Чорної рукописі", П.Куліш залишив твір на четвертій частині, оскільки був незадоволений якістю роботи. Все ж, попри певні недоліки, інтерпретація Куліша у той час мала неабияке значення як перша серйозна спроба подати народові переклад відомого твору британського романтика.

Певну цінність мають, з погляду їх художньої майстерності, перекладені письменником поезії Дж.Байрона, вміщені у збірці "Позичена кобза" Усього П.Куліш переклав біля 80 поетичних творів західноєвропейських авторів, з-поміж них 18 — з Байрона. Інтерпретації виконані у романтичному дусі вільних перекладів, що було характерно для перекладацької практики XIX століття, коли не існувало чіткого розмежування між поняттям переспіву та перекладу. П.Куліш намагався дотримуватися загальної кількості строф і віршів, проте метро-ритмічна та інтонаційна структура майже всюди порушена. Виходячи із загальної тональності перекладених поезій, можна зауважити, що він зупинився на творах, тема, ідейно-художній зміст та образно-емоційна система яких перегукувалися з його світосприйняттям.

Що ж до лексичного добору, то у переспівах зустрічається велика кількість демінутивних слів, властивих українському пісенно-баладному стилю: *серденько, зиронько, словце* ("Заплачеш по мені, кохана, о, заплачеш"), *погушечко, самітненька, горіженька, суденце, нічко, ручки, разочок, німуєш-сумуєш* ("Самотина"), *зіпханнєчко* ("Під хуртовину"), *зіллячка, квітоньки* ("До дюка Дорсета"). Вони характерні для сповнених туги й жалю глибоко інтимних поезій, а тому додають їм ще більшої елегійності та сентиментальності. Натомість у вірші "Молитва природи" переважають архаїзми та церковнослов'янізми, що підкреслюють пафосну тональність твору: *зриш душі моєї темноту, создателю, всемогущество, чту, зорнути нам не в моготу, глас, вповаю, благоволив, возлетить, восприємлю, животворящий* та ін. Поруч із церковнослов'янізмами та русизмами інтерпретатор вживає слова, взяті

з живого мовлення, а також реалії, що відтворюють український національний колорит: *курінь, гостинна сіль* ("Під хуртовину"), *хуторцях, кубелечко* ("Сльози"), *кукобився* ("Молитва природи"), *ниций, пинга, змоститися* ("Байронова надпись на монументі ньюфаундлендського пса"), *застум* ("Коли б я був хлоп'я байдужне без турботи"). Такі слова не псують загального враження від переспівів, а збагачують їх яскравими й свіжими барвами.

Готуючи до друку перший "виступець" "Позиченої кобзи", у другій половині 90-х років Куліш мав намір і надалі займатися перекладацькою практикою, прагнучи при цьому "співати ще й по-італьянськи, по-грецьки, по-латинськи"¹². В його плани входило здійснити переспіви поетичних творів Сапфо, Овідія, сонетів Шекспіра, продовжити інтерпретацію п'єс славетного британця. У листі до російського й українського етнографа М.Дикарїва за червень 1892 року П.Куліш писав: "Щоб наше рідне слово встояло проти московщини, мусимо провести свою староруцину через культурні мови, як се робила великоруська новоруцина"¹³. Орієнтуючись на досвід російської літератури, яка дещо раніше пройшла етап становлення, П.Куліш відстоював рівні можливості української мови з російською. Українська мова, проводив він думку, залишалась на нижчому рівні не тому, що бідніша, а що через столітні заборони й утиски не мала сприятливих умов для повноцінного функціонування і розвитку. Тому шляхом відтворення іншомовних літературних шедеврів українською мовою Куліш розширював обрії рідного слова, перед усім світом доводив його зграбність, живописність та гармонію, здатність до всезагального культурного вжитку.

У висновках узагальнено результати дослідження. Відзначено, що у системі українсько-англійських культурних взаємин ХІХ століття П.Кулішу як критикові та популяризаторові творчих надбань англійського письменства належить вагоме місце. Керуючись культурницьким переконаннями, згідно з якими національне відродження залежало від розвитку мови і літератури, письменник висував вимоги досягнути вершини світового письменства, трансформувати його новітні форми та елементи образної системи у власних поезіях і на цій основі домагатися створення самобутніх форм. Орієнтація на твори європейських авторів, зокрема, англійських,

¹² Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. — Нью-Йорк-Торонто: Укр.Вільна АН у США, 1984. — С.304.

¹³ ІЛ, ф.18, № 30, арк.120.

сприяла жанровому, тематичному та художньому збагаченню творчості П.Куліша, а отже, й української літератури загалом.

Добра обізнаність із теоретико-мистецькими здобутками світової культури, знання мов були важливими чинниками становлення П.Куліша як перекладача. У перекладах він вбачав передусім широку можливість удосконалення української літературної мови. Йому належить пріоритет у запровадженні вітчизняного адекватного перекладу. З погляду культури слова Кулішеві інтерпретації творів Шекспіра і Байрона якісно перевищували існуючі на той час. Використовуючи найрізноманітніші художні форми і засоби, митець доводив неосяжність потенціалу рідної мови. Саме завдяки його подвижницькій перекладацькій праці були закладені підвалини творчої рецепції в Україні мистецького доробку відомих європейських майстрів пера.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ У ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Рецепція Кулішем західноєвропейських типів художнього мислення. – Вісник Прикарпатського університету. – Філологія. – Вип.2. – Івано-Франківськ, 1997 – С. 170–175 (0,3 др.арк.).
2. "Хочеться співати ще по-італійськи, по-грецьки, латиною..." (Пантелеймон Куліш – поліглот і перекладач) // Дивослово. – 1997. – №11. – С.11–14 (0,5 др.арк.).
3. Пантелеймон Куліш та його літературно-естетична концепція романтизму// Обрії. – 1997. – №1(4). – С.40–42 (0,4 др.арк.).
4. Пантелеймон Куліш і Джордж Байрон // Обрії. – 1997. – №2(5). – С.38–41 (0,4 др.арк.).

ДОДАТКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ:

5. Концепція української духовності у творчості П.Куліша //Ідея національного виховання в українській психолого-педагогічній науці ХІХ-ХХ ст.: Збірник статей і доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції – Івано-Франківськ, 1997. – С.52–54 (0,2 др.арк.).
6. Іван Франко – редактор, рецензент та видавець перекладів П.Куліша // Іван Франко і національне та духовне відродження України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ, 1997. – С.49–52 (0,1 др.арк.).
- 7 Концепція "природної людини" Ж.-Ж.Руссо і "хуторська філософія" П.Куліша// "Франція та Україна" Матеріали ІV Міжнародної науково-практичної Конференції – Дніпропетровськ, 1997 – Т 1. – Ч.2. – С.41–43 (0,1 др.арк.).

8. М. Драгоманов, П. Куліш: антиподи чи однодумці // "Михайло Драгоманов: доба та ідеї". Матеріали Всеукраїнської наукової конференції – Івано-Франківськ, 1996. – С.67–69 (0,1 др.арк.).

9. Англійська література у рецепції та перекладах П.Куліша // "Пантелеймон Куліш і сучасність". Матеріали Всеукраїнської наукової конференції – Івано-Франківськ, 1994. – С.77–83 (0,3 др.арк.).

10. Ідеї Жан-Жака Руссо у творчості Пантелеймона Куліша // "Франція та Україна" Тези доповідей другої Міжнародної конференції Дніпропетровськ, 1996. – С.71–72 (0,1 др.арк.).

АНОТАЦІЯ

Девдюк І.В. Англійська література у творчій діяльності Пантелеймона Куліша (Переклади. Критичне сприйняття. Творче засвоєння). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10. 01. 05 – порівняльне літературознавство. – Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, Київ, 1999.

Дисертація присвячена аналізу особливостей творчої рецепції П.Кулішем набутоків англійського письменства як цілісного процесу. Увага зосереджена на таких формах засвоєння іншомовної літератури, як переклад, критична інтерпретація, мистецьке використання образів, тем, мотивів. Встановлено художнє, пізнавальне та історичне значення діяльності Куліша як критика та популяризатора англійської літератури в Україні.

Ключові слова: рецепція, контактні зв'язки, інтерпретація, історизм, трансформація, переклад, адекватність.

SUMMARY

Devdyuk I.V English literature in P.Kulish's creative activity (Translations. Critical perception. Creative acquisition). – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Philology. Speciality 10. 01. 05 - comparative literature. – Shevchenko Institute of Literature at the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1999.

The paper provides insight into the peculiarities of P.Kulish's aesthetic perception of English literature. The dissertation investigates such forms of the perception of foreign literature as translation, critical interpretation, creative use of images and motifs. The paper illuminates aesthetic, cognitive and historical role of P.Kulish's activity as a critic and popularizer of English literature in Ukraine.

Romantic movement became one of the most significant stages in the history of the Ukrainian-English literary relations. At that time the Ukrainian authors managed to use in their own works the artistic experience of other writers and made first attempts of translation from foreign language literature into Ukrainian. Employing the best achievements of English culture P. Kulish made a valuable contribution to his native literature. Creative heritage of Shakespeare, Byron, Scott, Dickens appealed to him for its deep insight into human nature, keen awareness of the historic progress, all-embracing perception of life.

Early Kulish's outlook was greatly influenced by W Scott the founder of the genre of the historical novel in European literature. His heritage as a folklorist and a novelist to a great extent defined Kulish's artistic method and considerably influenced his further aesthetic views. Evolving in his creativity from romantic idealization of History (early short stories, novel "Mykhailo Charhyshenko") to critical and objective approach to the appreciation of the past (novel "Chorna Rada") he proved to be one of the most consistent disciples of W Scott in European literature.

Kulish was a follower and admirer of another famous English romanticist - G. Byron. Byron's creative efforts had a prominent role in Kulish's life. The Ukrainian writer was delighted both with the personality of the British poet and with the profundities of his poetry. Some elements of byronism are traced in Kulish's early works: epic poem "Ukraine", novels "Mykhailo Charnyshenko", "Chorna Rada" etc.

But the influence of Byron and his poetry is still more clearly felt in Kulish's works of the 1880's and 1890's: lyrico-epics "Muhammed and Hadyza" and "Marusya Boguslavka", drama in verse "Baida, Knyaz Vyshnevetsky" At the last decades of the XIX century the Ukrainian writer worked hard translating Byron's poems "Childe Harold's Pilgrimage" and "Don Juan" Kulish's experience as a translator helped him use Byronic themes and motifs in his own works. The above mentioned poems with their form, figurative system and intonation can be judged as the phenomenon of the same type character together with Byron's creativity. It is stated that Kulish was one of the brightest representatives of the Byronic trend in Ukrainian literature.

Deep knowledge of the new tendencies of the world literary process as well as good command of foreign languages provided the basis for Kulish's translation efforts. Serious intentions in this area made by him in the 1850's were closely connected with the culturological views of the Ukrainian writer. According to them the Ukrainian nation revival depended on the revival of culture and science in general. To his mind the most important task of the native literature was the development of the Ukrainian literary language. In this connection the writer viewed translation as a very necessary thing.

Kulish was one of the first Ukrainian translators who broke with the tradition of travesty. His works marked an important stage in the development of the adequate translation in Ukraine. In terms of adequacy the edition of "Shakespeare's works" in 1882 (included three plays) in Kulish's interpretation became an epochal phenomenon in the development of the native translation school. Full interpretation of "Childe Harold's Pilgrimage", of three parts of the novel in verse "Don Juan" and nearly 20 lyrics of the British poet filled a great gap in Ukrainian Byroniana and acquired a national significance.

Starting translation of the Shakespear's plays Kulish had already had some experience as a translator and possessed definite principles which coincided with European Romantic tradition of free translation. While rendering Byron he tended to more exact reproduction of the lexical peculiarities of the original. Following the idea of the Old Ukrainian revival he used a great many of archaisms, folklore and colloquial elements. This approach helped to inculcate into the Ukrainian language new lexical forms enriching its vocabulary. In his works Kulish revealed the richness, flexibility and charming melodiousness of the Ukrainian tongue. He demonstrated its broad capacity.

Key words: reception, contact relations, interpretation, historical method, transformation, translation, adequacy.

АННОТАЦИЯ

Девдюк И.В. Английская литература в творческой деятельности Пантелеймона Кулиша (Переводы. Критическое восприятие. Творческое освоение). — Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10. 01. 05 — сравнительное литературоведение. — Институт литературы им. Т.Г Шевченко НАН Украины, Киев, 1999.

Диссертация посвящена анализу особенностей творческой рецепции П.Кулишом наследия английской литературы. Внимание сосредоточено на таких формах освоения иноязычной литературы, как перевод, критическая интерпретация, творческое использование образов, тем, мотивов. Определено художественное, познавательное, историческое значение деятельности П.Кулиша как критика и популяризатора английской литературы в Украине.

Ключевые слова: рецепция, контактные связи, интерпретация, историзм, трансформация, перевод, адекватность.

Підписано до друку 19.03.99 р. Формат 60x84/16. Друк.
аркушів 1,0. Тираж 100. Віддруковано на різнографі.

Друкарня видавництва "Плай" Прикарпатського університету.
284000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57